

SANAT EĞİTİMİ KAPSAMINDA TÜRK HALK SANATI

Prof. Aydın UĞURLU*

Ne olduğu açıkça belirtilemeyen, zaman ve toplumlara göre özellikleri, değişimleri ve akımları araştırılan, yaşantımızda yayıldığı alanlar, toplumdaki etkileri, sergileri, müzeleri ve gösterileri bilinen sanat ve sanatçıları ve okulları ile sosyokültürel bir kurum olan sanat kavramı; “Düşünceyi görselleştiren, haz ve doyum gibi duygular uyandıran, yorum bazında baskıcı olmayan, güzel’e yönelik insan uğraşları.” diye tanımlanabilir. Sanat kuramcıları tarafından çok çeşitli tanımları yapılan sanatı; İnsanın yaptığı işlerde duyumsamaların görselleştirilmesidir. diye özetleyebiliriz. Sanatın temel amacı, insan yaşantısını, kabalıktan kurtarıp, açıklık, incelik ve güzelliğe yöneltmektir. İnsanın düşünce ve duygularını görselleştirebilmesi, hareket, ses, biçim ve şekil ile bunların sanatsal türevleri ile sınırlıdır.

Sanat olgusunda, doğal çevre ve içgüdüsel yönelmeler yanında bireysel ve toplumsal yaşam ortamı ve zamanın etkileri vardır. Bu nedenle sanatı belirleyen ölçütler, insanların diğer uğraşlarına göre daha çeşitli ve çok boyutludur. Dolayısıyla sanat değerlendirilmesinde ölçütler, kişinin ve toplumun kültür ve yaşam çevresi bağlamında değişkendir. Sanat değerlendirilmesindeki bu çeşitliliği, günlük yaşamda gördüğümüz gibi, sanatı etkileyen toplumsal yargıları, sanat eğitiminde, estetik, felsefe, tarih, arkeoloji, etnografya gibi bir çok alanda da incelendiğini biliyoruz. Sanat, sanatı oluşturanlar ve değerlendirenler, yanında, kuramsal bir çok mesleğin de ilgi alanı olmuştur.

Sanat kavramının gelişim süreci ilginçtir. Antikçağ düşünürü Platon sanat kavramını insanın çıplaklığına bağlar: Tanrılar, insan dışındaki canlılara yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli donanımları vermişler, insanı unutmışlardı. Çıplak ve korumasız insana acıyan Prometheus tanrılardan; Athena’dan dokumayı, Hephaistos’tan demirciliği, Gök’ten (Urenus), ateşi çalarak insanlara öğretmişti. Bu nedenle Yunan mitolojisi, sanatın, çıplak insanın doğa karşısında yaşamını kolaylaştıracak, gereksinimlerini karşılayacak kaynaklar ve beceriler olarak geliştiğini kabul eder. Çanakkale Assos’ta okul açıp, öğretilmesine devam eden Aristoteles ise insanın zayıflığını kabul etmez. Sanatın kökenini Prometheus ve tanrıların lütuflarına değil, insanın eline bağlar. İnsanı doğa’nın en yetkin yarattığı olarak tanrılara benzetir. “İnsan doğa’nın yöntemlerini taklit eder ve doğa’nın başladığı şeyleri eli ile tamamlar.” der. İnsanın çıplaklığı içinse; “İnsan elbise ve ayakkabı gibi giysilerini yapmak zorundadır ama hayvanlar da giysileri ile uyumak zorundadır.” diye düşünen Aristoteles eğitimin, sanat yoluyla yapılmasını önerirdi. Platon ise, ideal toplum için düşlediği, devlet düzeninde, sahteci ve taklitçi kabul ettiği sanatçılara yer vermemiştir. Bu nedenle otoriter devlet örneklerinde, sanat olgusu, ya çok ciddi bir iş olarak belirli amaçlar için kullanılır ya da gayri ciddi, gereksiz, lüks ve abes bir uğraşı olarak görülmüştür.

Her türlü görüşe rağmen sanat konusu yabancı olsun, göçebe ve yerleşik olsun, yoz dönemlerin küçümseme ve tahribine rağmen, başlangıçtan günümüze gelen süreç içinde, çelişkili anlamlarıyla sanat kavramı hep var olmuştur.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi FİNDİKLİ/İSTANBUL, E-mail: aydinmsu@hotmail.com

Ortaçağ sonlarına kadar, resim, heykel, seramik, marangozluk, dokumacılık, oyunculuk, ticaret, tarım, hekimlik, ve dülgerlik gibi günlük yaşama yönelik hizmet işleri, ile ismarlama iş yapanların, sanat sayılmadığı mesleklerdi. Bu tür bayağı işler için okul açmaya gerek yoktu, beceri ve kurallara uyum yeterliydi. Köle ve hizmetçilerden oluşan halk, her nasılsa lonca ve ahi ocaklarında, usta ve kalfalardan mesleği öğreniyor ve para için iş yaparlardı. Bu mesleklerin dışında kalan, soyluluk, incelik, esin ve deha gerektiren; matematik, geometri, astronomi, felsefe, gramer, retorik, müzik, şiir gibi uğraşlar ise özgür, sanatsal alanlar olarak değerlendiriliyordu.

Fotograf 1. Çanakkale Ayvacı İlçesi Baharlar Köyü

Zaten güzellik kavramı da değişkendi: Ahlak, sağlık ve güç güzel sayılırdı. Platon'a göre ise ideal güzellikte orantı ile erdem önemliydi. Aristo'ya göre güzel, uyumlu, düzenli, iyi ve ahenkli olmalıydı. Platinos ise güzelde, zeka, ruh ve şekil ve fayda olmalı görüşündeydi. Farabi ise güzel için aşksız olmaz der. Bu nedenle Türk toplumunda "Beş para etmez senin güzelliğin." diye, Aşık Veysel'in türküleri söylenir. Uzayıp giden güzel hakkındaki görüşler için Alman klasiklerinden Goethe, sanatın süssüz, yalın ve mükemmel, Kant ise evrensel olması gerektiğini savunmuştu. Sanattaki güzel konusu, 18. yy.da Alman düşünürü Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) çalışmaları sonucunda Estetik Bilimi olarak sonuçlandı. Klasik Estetik Bilimine göre bir Sanat Eserinde bulunması gereken ölçütler: Malzeme, Teknik, Şekil, İşlev ve İfade (Anlatım) olarak belirlenir. Bunlarla oluşturulacak bir iş'in güzel olarak değerlendirilme koşulları ise bu işi beceren ve değerlendirenin geliştiği çevre, kişisel ve toplumsal eğilimler ile zaman gibi etkenlerle çeşitlenen görüş, düşünce ve eylemlerin bilinmesi. önemliydi. Bir tarafta güzel sanatlara özgü duygusal haz, diğer tarafta faydalı ve eğlendirici ürünlerden alınan sıradan zevkler karşılığında gelişen sanat kavramı değişik dönemlerden geçer; Nietzsche, sanatı ileriye götüren zıtlığı, Dionisyak ve Apolloniyen örnekleri ile açıklar: Apolloniyen Sanatı, rüya temelinde, birçok usul ve kaideye göre yapılan Akademik Sanat olarak açıklar. Bu tür sanat örnekleri, bir çok usul ve kaideye uymaları nedeniyle yaratıcılıktan çok, tekrara dayanır. Yapan kişinin adı sanı bellidir. Dionisyak Sanat ise trans ve kendinden geçme temelindedir. Bilinen usul ve kaidelere uyulmadığı için Orijinaldirler. Bu çalışmaları yapanların, ad ve sanı önemli değil, insanın önemli olduğunu açıklar.

Fotograf 2. Uşak Eşme Kilim Festivali

Sanat eğitimi-öğrenimi yapılan yer olarak bilinen Akademi sözcüğü, Antikçağda, Platon'nun felsefe dersleri verdiği zeytinlik için kullanılmıştı. Antikçağ da kurulmuş olan beş Akademi'nin sonuncusu 529 yılında Bizans İmparatoru I. Justinian tarafından kapatılır. Rönesans'ta İtalya'da açılan felsefe ve edebiyat okulları için de Akademi adının kullanıldığı bilinir. Bugünkü anlamda ilk akademi 1459'da Floransa'da, Cosimo de Medici tarafından kurulan Akademi'dir. 15. yy.da resim eğitimi için matematik, geometri, perspektif, optik ve anatomi'nin gerekli olduğu söylenir. 1648'de Paris'te, Almanya'da 1662'de Nürnberg'te kurulan Akademilerin, sayıları gittikçe artar. Akademiler çoğaldıkça, Sanatçı Loncaları azalır. Bu nedenle Akademilerdeki sanat eğitime karşıt olanlar da az değildi. Fransız İhtilalinden sonra Akademik Sanat eğitiminin etkisi Fransa'da azalır. "Sanatçının temel kaynağı doğa'dır. Okullar insana bir şey öğretmez", "Sanatçılar entelektüel bilgi sahibi olmalı." gibi görüşler, sanatçıları ve sanat eğitimini yeni arayışlara yöneltir.

Fotograf 3. Manisa Demirci ilçesinde Tepelik Ustası

Almanya’da Sanat Eğitiminin nasıl olması hakkında düşünceler geliştirilir. Beceri ve zarafetle icra edilen her türlü insan etkinliğini kapsayan sanat kavramı ikiye ayrılır: “Bir tarafta Akademik güzel sanatlar ayrımı (şiiir, resim, heykelcilik, mimarlık, müzik), bunun karşısında ise zanaatlar ve popüler sanatlar (ayakkabıcılık, nakışçılık, hikaye anlatıcılığı, popüler şarkılar, vesaire)”¹. 18. yy.’a kadar sanat ve zanaatçı kavramları eş anlamlı kullanılırdı. 18.yy. dan sonra Sanatçılar güzel sanat eserleri, zanaatçılar ise faydalı ya da eğlenceli şeyler yaparlardı. Sanatçıların, yetenekli ve ayrıcalıklı kişiler oldukları, zanaatçıların ise ısmarlama şeyler yaptıkları düşünülmüştür. Bu düşünceyle, sanat eğitiminde, dönemin akademilerine giriş, yetenek sınavları ile olurdu. Eğitim programında ise zanaat kategorisine giren meslekler kapsan dışı sayılmışlardı.

Ülkemizde, Batı etkisinde sanat ve bu konudaki eğitim kuruluşu, saray ve yönetici kesimince kuruldu. Avrupa örneklerinden 220 yıl sonra 1883 yılında Mithat Paşa desteğinde, Osman Hamdi Bey başkanlığında, dönemin Ticaret Bakanlığı’na bağlı olarak İstanbul’da sanat eğitimi vermek amacıyla; Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi açılır. Bu okul üç yıl sonra dönemin Eğitim Bakanlığı’na bağlanır. Resim, heykel ve hakkak’lık (oymacılık) eğitimi için açılan okulda, yabancı hocalar çoğunlukta idi. Hakkak’lık kısmına hoca bulunamadığı için kapatılır. Öğrenim süresi 30 yaş ile sınırlıydı. 1914 yılında ise Sanayi-i Nefise Mektebi Ali’nin kızlar kısmı (İnas) açılır. Bu okullarda, Batı’daki örneklerinden aktarmalar doğrultusunda eğitim veriliyordu. Perspektif yanılısamalı, fotografik gerçeklikte resim örnekleri ülkeye taşınıyordu. Minyatür, tezhip, hat gibi Saray Sanatı kapsamındaki, sanatlar öğretilmezdi. Bu eksikliği gidermek amacıyla Sanayi-i Nefise’den yaklaşık 30 yıl sonra Medresetül Hattatin adında şark ve saray sanatlarına yönelik derslerin verildiği bir okul açılır. Burada Halı Nakkaşlığı kısmı olduğu söz edilse de Halk Sanatı, her iki okulda da söz konusu değildi.

Fotograf 4. Dival İşleme Bindallı (Bahkesir-Gönen)

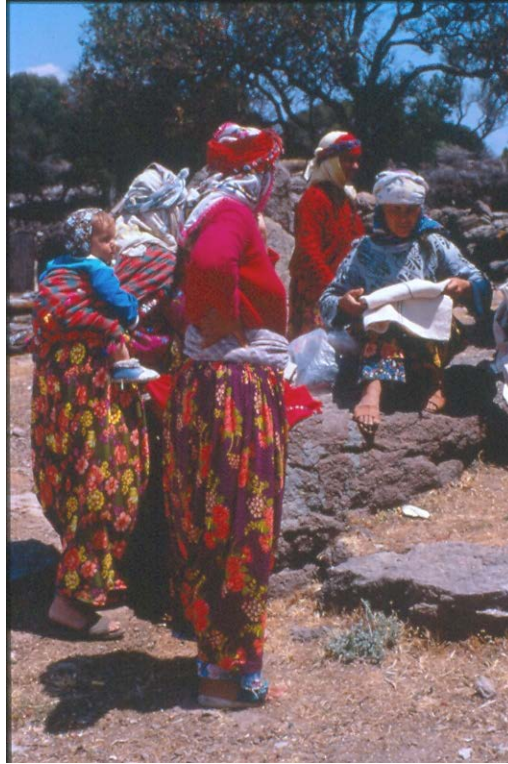
Sanayi-i Nefise’nin kuruluşunda sanat eğitimi bir geleneğin devamı değildi. Batıdan makine ve silah alımı gibi sanat taşımacılığına yönelmiştir. Saray Sanatının, halka yabancı olması gibi Akademik sanatta halka ve ülke kültürüne yabancıydı. Sanat eğitimi amacıyla kurulan okulda, Osmanlı Saray ve yöneticilerinin bir çoğunda süre gelen, "Türk toplumunda sanat yoktur" ön yargısı seziliyor. Doğu kültürleri ve inanç etkisindeki Saray Sanatı Akademide Şark Sanatları

¹ SHINER, Larry (2004). “*Sanatın İcadı*” *Bir Kültür Tarihi*, Sanat ve Kuram Ayrıntı Yayınları, (Çev. İsmail Türkmen).

olarak kabul görse bile Anadolu'da ki Türkmen ve Yörük Kültürüne dayalı Halk Sanatları basit, İkona ve Mozaik gibi bu toprağın geçmiş sanat örnekleri ise Akademik eğitime uygun görülüyordu.

2 Kasım 1933 tarihinde Atatürk, gördüğü bir sergi nedeniyle verdiği talimat sonucu sanat eğitimindeki Garb ve Şark ayrılığını gidermek için Sanat eğitimini Güzel Sanatlar Akademisi olarak bir çatı altında toplanmasını ve modernleşmesini ister. Fakat ne Sanayi-i Nefise hocalarında Halk Sanatına yönelik bir eğilim vardı ne de Saray Sanatı'nın son ustaları olan hocalarda yeniliğe doğru bir hareket vardı. Bir taraf Batı'dan sanat örneklerini ülkeye taşıma, diğeri ise ustasından öğrendiğini tekrar çabasıydı. Halk Sanatı bu kuruluşta da dışlanır.

O yılların güzel sanatlar akademisinde, ailelerinin saraylı, kendilerinin ise Avrupa görmüş olmaları ile taktir kazanan hocaları, geleneksel konular ve halk sanatları ile ilgilenen hocalardan hoşnut olmazlar. O kadar ki 1960'lı yıllarda bile, resimlerinde halk sanatına önem veren Bedri Rahmi Eyüboğlu “süslemeci”, geleneksel dokuma ve halk sanatlarına yönelik koleksiyon çalışmaları yapan Kenan Özbel ise “çorapçı” diye küçümsenirdi. İnönü döneminde akademi hocaları İstanbul dışında, ulusal konularda resim yapmaları için zorunlu olarak, tatilde Anadolu kentlerine yollandığı bilinir.

Fotograf 5. Çanakkale Ayvacık İlçesi Çamkalabak Köyü Yörükleri

Avrupa'da ise geleneksel sanatlar müzelerde yerlerini almış, endüstri ve teknoloji gibi sanat ta, yeni arayışlar içinde ve sürekli yenileniyordu. Rönesans'tan bu yana, desen, perspektif, renk ve boyama marifetiyle iki boyutlu alanda (Yüzeyde), üç boyutluymuş gibi aldatmaca, illüzyonlar kullanan resim anlayışı yerini, yeni bulunan fotografiye bırakmıştı. Sanayi devrimi ve teknik gelişmeler etkisiyle sanatsal değerlendirme ölçütleri değişti. Endüstriyel ürünler, güzel ve mükemmel olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Resim sanatı bu gelişmeler sonrası, iki boyutlu tuval üzerinde illüzyon ve doğayı taklit yerine, kendi iki boyutlu alanına özgü gerçek değerler arayışına yönelir. Avrupa resim sanatındaki bu gelişmeler modern resmi, aldatmacası olmayan halk sanatlarına ve minyatür resim anlayışına yakınlaştırır. Bu bağlamda Avrupa’da kolonilerdeki el sanatları, Kadınların işleme ve dokumaları yeni sanat anlayışı ile tekrar değerlendirilmeye başlanır. Sanatın ve sanatçının ayrıcalığı, sorgulanır. “Sanatın halkı eğitme misyonu”, “Sanat yoluyla eğitim”, “Halk Sanatı”, “Etnik Sanatlar”, “Sanatın halk tabanına yaygınlaştırılması” gibi kavramlar konuşulmaya başlar.

Yeni dönem sanatın nasıl olması konusunda, 1900’lü yılların başında, Almanya’da Bauhaus kurucuları öneriler getirmişlerdir. Bu ölçütlere göre:

- Sanat halk ile bütünleşmeli.
- Bilinçle görmenin yanında, bilinçaltı güçlerle beslenen, hayal gücüne gereksinim vardı.
- Köhnemiş Akademiler kapatılsın.
- Müzeler halka açık eğitim merkezleri haline getirilsin.
- 20.yy sanatı seçkin bir azınlığın keyfine değil, çoğunluğun mutluluğuna ve yaşamına hizmet etmelidir.
- Sanat okulda öğrenilecek bir şey değildir.atölyeler açılmalı, sanatçı olmak isteyen önce bir zanaat öğrenmeli, yaratıcı olmazsa, zanaatçı olur.

Benzer öneriler, Türk toplumunda başlangıçta, zanaat ve sanat işlerini düzenleyen, Ahi – Lonca teşkilatı ve Göçebe Kültüründe “İnsanın elinde altın bilezik bulunmalı” tarzı yaşam düşüncelerine yabancı değildi. Fakat yerleşik düzende bu kültür unutuldu. “Paşa” ve “Kalem efendisi” gibi bir zihniyet oluştu. Avrupa Sanatına, Bauhaus adı ile yeni perspektif getiren bu sloganlar. Zanaat, sanat ve endüstri odaklarını birleştirmiş, sanat eğitiminin akıl, mantık ve deneysel uygulamalar ile yapılmasını, sanayi üretiminin ise işlevsel ve estetik görünüm kazanmasını sağlamıştır.

Sanat eğitiminde, yanlış yöntem seçimleri ve zaman sürecindeki değişimlere yabancı kalmak gibi hatalı uygulamalar her zaman söz konusudur.“Döküntü Denemeler” adlı kitabında İzmirli düşünce insanı Dr. Erdoğan ACARLAR, toplumsal ve birey açısından bu konuya şöyle yaklaşır:

“İnsan çocuğunun kendisine benzemesini ister. Kendi gibi düşünsün ve davransın ister. Bu doğal bir istektir. Kuşaklarda gelecek kuşakları, kendileri gibi yetiştirip, başka türlü düşüncelerini istemezler. Ama yaratılışın büyük ereği; uygarlığı daha ileriye götürmek için, her kuşak atalarından öteye gitmek zorundadır.” diye açıklar. Bu bağlamda 1960’lı yıllarda Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Resim Bölümündeki Atölye Hocalarının bir çoğu, kendi resimlerine benzer resim yapan öğrencilerini takdir eder ve severdi. Zaten Eğitim, doğası gereği sakıncalı sonuçlar yaratacak yapıdadır: Bir kuşak önceki eski bilgileri öğrendiği kabul edilen eğitimci, eğer bilgilerini, gelişmeler doğrultusunda güncellemediyse, on beş - yirmi yıl sonra söz ve yetki sahibi olacak, bu günün gençlerine, en azından otuz – kırk yıl önceki eski bilgi ve yorumları aktarıyor demektir. Sanat Eğitimi konusunda ülkemizde de hatalı uygulamalar yapılmıştı. Kuruluşundan beri Halk Sanatı konusu, ülkedeki Etnografya Müzelerinin eksikliğine paralel, söz konusu edilmemiş. Saray ve yönetici çevresindeki Saray Sanatı örnekleri, Geleneksel Türk Sanatı olarak tanıtılmaya çalışılmış. Sanat Eğitiminin önemli bir parçası olması gereken, müzeler açılmamış, açılanlarda ise Halk Sanatı örnekleri, Osmanlı dönemi alışkanlığı ile hor görmüş ve tanıtılmamıştı. Güzel Sanat Eğitiminde, Sanatsal bilgi ve düşünce alışkanlığı verilmesi yerine, mesleki bilgiler düzeyindeki bilgiler ile

yetinilmiş, eğitim amacı, sanatsal formasyondan çok, mesleki eleman yetiştirmeye yönelmiştir.

Atatürk, Akademik sanat eğitimindeki kültürel yabancılaşmaya, 1923 yılında İzmir'de yapılan İktisat Kongresinde dikkatimizi çekerek şöyle der: "Sanatımızı da güzelleştirmek, geliştirmek zorundayız. Eğer sanat konusunda yine hoşgörülü olursak, endüstri yönünden yine dış ülkelere haraç vermek durumunda kalırız." diye sanat konusunda izlenecek yolu gösterir.

Günümüzde, ülkemizdeki Yükseköğretim Kurulu'ndan beri, Güzel Sanatlar Akademisi bulunmamaktadır. Sanat eğitimi, üniversite bünyesindeki Güzel Sanat Fakültelerinde, bilimsel eğitim yöntemlerine benzetilerek verilmektedir. Üniversiteler, universal eğitimin verildiği bilimsel kurumlardır. Buralarda, Sanat Tarihi, Halk Bilimi, Sosyoloji gibi Sanat ve Halk Sanatı, ile ilgili konularda bilimsel, universal eğitim verilir. Fakat Sanat ve Ulusal Sanat Eğitimi gibi ülkelerin kültürel özellikleri ile ilgili, sanatsal bilgilerin verildiği ve uygulamaların yapıldığı yer akademik kurumlardır. Bu kurumlar ülkemizde oluşturulamadı. Bu nedenle Türk Sanat kimliği sorunu yaşanmaktadır. Bugün Saray Sanatı örnekleri; ya İslam Sanatları adı altında ya da Orient kapsamında değerlendirilmektedir. Son dönemin Sanatsal başarıları ise genellikle, evrensel değerlerde çalışmalar yapan Türk Sanatçılarına aittir. Diğer yanda, Türk Halk Sanatına ait, başta Halı, Kilim ve El Dokumaları olmak üzere İşlemeler, Bakırcılık, Kuyumculuk, Taş ve Ahşap işçiliği gibi çeşitli örnekler, Arkeoloji, Etnografi, Folklor ve Halk Bilim bağlamında, araştırma ve müze yetersizliğine rağmen yurt içi ve dışında çeşitli alanlarda, Türk ve Anadolu kimliği ile başarı sağlamaktalar,

Sözünü ettiğimiz konu ise, Türk Halk Sanatına temellendirilen, uluslar arası sanat çevrelerinde kabul görmüş çalışmalardır. Bunlara gösterilecek örnekler ise 123 yıllık okullu eğitime rağmen ne yazık ki çok azdır.

Günümüzde sanatsal değerlendirmeler, sanatsal çalışmaların, halk çoğunluğuna yaygınlığı oranında değerli sayılmaktadır. Özel yetenekli sanatçının, atölyesine kapanıp, oluşturduğu biricik eserin, müze yada koleksiyonlarda sergilenmesi dönemleri geride kaldı. Bu nedenle, Batı ülkelerinde bir çok müze, kapılarını haftanın belirli günlerinde, geç saatlere kadar açık tutuyor. Bu nedenle tiyatrolar ve konserler, sokak ve alanları kullanmaktalar. Bu düşünceyle sanatçılar etkinliklerini ve becerilerini atölyelerinde değil, çalıştaylarda, herkesin yapabileceği tarzda ortaya koymaktalar. Sanatsal çalışmalar, halk tabanına yaygınlığı oranında değerli sayılmaktadır.

Türk Sanat kimliğini doğru köken ve temellere bağlanması, Türk Halk Kültürü ve Sanatı örneklerinin sergilendiği Ulusal ve Yerel Sanatlar Müzelerinin ve Sanat Eğitimi, Halk Sanatlarına temellendiren ve Türk Sanatı Kimliğini, uluslararası düzeyde netleşmesini sağlayacak çalışmalarıyla, Ulusal Sanat Akademilerinin ve Müzelerinin oluşturulması dileği ile sözlerimi bitiriyorum.